

Takeo Yazaki: Az urbanizáció története Japánban

In: Southall, Aidan szerk. (1973): *Urban Anthropology*. New York – London

A társadalmi élet változása a korai Japánban és az ókori város felemelkedése

Hosszú ideig azután, hogy emberek először telepedtek le a Japán szigeteken, kb. i.e. 200-ig a társadalom kicsi, homogén, izolált, írásbeliség nélküli és osztály nélküli maradt, erős csoportszolidaritással. A rokonsági kapcsolatok és szokások voltak a tapasztalás kategóriái, a tevékenység fő egysége a családi csoport volt. A vallás dominált a világi felett.

Ahogy az árasztásos rizstermesztés áterjedt Kínából és elterjedt mindenfelé Japánban (i.e. 200-100), az új termelési formával a családok együttműködése kezdte felvenni a falvakra jellemző szerkezetet. Minden családi csoportosulást, amely ugyanazon a földterületen élt és dolgozott, és ugyanazoknak az ősöknek és isteneknek a neve alatt egyesült, *ujinak* neveztek. Főpapja vagy pap-uralkodója, az *uji-no-kami* közvetített az isten és az emberek, vagyis az *uji-bito* között. A kisebb főpapok és falvaik az erősebb főpapok alá tartoztak, alárendelt és szolgai státuszban.

Az i.sz. 3.sz. második felére a helyi rokonsági csoportok egy nagyobb állammá egyesültek Közép-Japánban a Yamato-udvar¹ köré koncentrálódva. Az adó és a kötelező munka rendszerével az *uji-no-kami* képes volt fejleszteni saját katonai támogatottságát, bevonva a korábban elszigetelt falvakat a Yamato-állam terjeszkedő szerkezetébe. De a vallási, politikai és katonai feladatok kis különbségekkel a *uji-no-kami* valamennyi szintjéhez kapcsolódtak. A közösségek önellátásra törekedtek, a gazdasági többlet, mely a parasztoktól származott, kicsi volt. A hatalom nem volt erősen központosított és ebben az időben nem jelentek meg a városok, mint a nagy központi intézmények és a lakosság koncentrációjának színhelyei. A főváros kialakulása csak akkor következett be, amikor a Yamato-rendszer nekilátott szabályozni a külföldi kapcsolatokat és meghatározni az *uji-no-kami*-nak a földre és az emberekre vonatkozó jogait, még közvetlenebbül a császár ellenőrzése alá vonva őket.

A 645-ös Taika-reformokon² alapuló, törvényesen meghatározott állam létrehozásával a politikát és a vallást intézményileg szétválasztották, bár a császár maradt mindkettőnek a feje. Míg a Ritsuryo-rendszer³ elvei felemelkedést biztosítottak a tehetséges embereknek az állami hivatalokba származásukra való tekintet nélkül, a gyakorlatban a hatalmas családok befolyása dominált, mert ők ültették a császárt a trónra és még mindig ők uralkodtak. A köznép csak két csoportból állt – parasztokból (*ryomin*) és szolgákból, rabszolgákból (*senmin*).

¹ A mai Osaka keleti sík részén és Kyotótól délre létrejött Yamato-állam az első központi és központosított királyság a japán történelemben. Innen kiindulva vonta fokozatosan ellenőrzése alá egész Japánt, s formált jogot a folytonosságra császárok hosszú sora. Már a kezdetektől erős volt a kínai kultúra hatása, melyet a japánok állandóan átalakítottak.

² A Taika reformok a határkövei az államstruktúra törvénybe foglalására és formalizálására tett erőfeszítések sorozatának. Tükrözik a már buddhista és írással rendelkező kínai civilizáció erősödő átvételét. Igyekeztek a félig önálló földesurakat és főnököket állami hivatalnokká, a földet magánbirtok helyett nemzeti vagyonná tenni. Nyilvántartásba vették a földeket és a háztartásokat, adókat vetettek ki, helyi és központi kormányzati hivatalokat hoztak létre, meghatározták a hatáskörüket, hivatalnokokat neveztek ki.

³ A Ritsuryo-rendszer az állam struktúrájának formalizálásáért és megrendszabályozásáért folytatott küzdelem korai tetőpontja. 701-től kezdődően, a 718-as átdolgozással a Ritsuryo-rendszer számos kötetben összefoglalva lefektette a polgári- és büntetőtörvénykönyvet, a központi minisztériumok teljes törvényes és adminisztratív rendszerét és a területi egységek bonyolult hierarchiáját, mely alapjaiban változatlan maradt közel 1200 évig. Ez egy elméleti szerkezet volt, mely ritkán valósult meg a gyakorlatban, de sosem veszítette el teoretikus legitimitását és presztízsét.

Az első japán város Heijokyo (Nara) volt, a Yamato-rendszer politikai és vallási központja. Nem spontánul emelkedett ki; a császár politikai és vallási erejével tudatosan gyűjtötték egybe az embereket és az anyagokat, a szentélyek és templomok szervezett befolyásukkal támogatták. Japán földrajzi középpontját, hagyományosan az ország kulturális központját választották a főváros helyéül.

Heijokyot térbelileg a kínai minta alapján tervezték, sakktáblaszerűen elrendezve. A kormány épületei a város északi szélén helyezkedtek el – a kínai hagyományoknak megfelelően vallási alapon meghatározva. Délre a nemesség kereskedelmi állomásai álltak egy kelet-nyugati tengelyen, majd a lakótelkek, a rétegződésnek megfelelő sorrendben, nemesektől a közemberekig. A különbség a házak méretében és formájában jelentkezett. Méretében, tervezésében és épületeiben Heijokyo impozáns nagyváros volt, kb. 200 ezer fős népességgel.

Az intézmények hierarchikus hálózatában Heijokyohoz 70 tartományi központ (*kokufu*) kapcsolódott, bevonva ezzel a legtávolabbi vidéki közösségeket is az integrált rendszerbe. A *kokufuk* azonban csak kis városok voltak, és biztos állíthatjuk, hogy Heijokyo és Heiankyo (Kyoto), mely 794-ben a főváros lett, volt egyedül méltó a város elnevezésre az ókori Japánban⁴.

Feudális városok

A 8. századi próbálkozás, hogy kínai mintájú központosított államot hozzanak létre, nem járt teljes sikerrel. A japánok nem vették át igazán a kínai hivatali rendszert, a császár és az ambiciózus nemesek között tovább folyt a harc. A főváros és az udvar élénk és ragyogó élete folytatódott a 9. 10. és 11. században is, de a birodalom külső területeit egyre jobban fenyegette a nemesség hatalma. Az állam nem volt képes létrehozni egy központilag szervezett irányítási rendszert és ellenőrizni az egész országot, így a helyi urak a saját katonai erejükre voltak utalva, ami tényleges politikai függetlenséget nyújtott nekik. Egyik nemes a másik után küzdött azért, hogy a császár nevében megtartsa a főhatalmat.

A katonai kultúra alacsony kínai megbecsülése helyett a háborút kedvelő nemesek és katonáik a *szamurájok* különálló harcos kasztjává fejlődtek, egymással harcolva, mígnem végülegyesítette őket a becsület és lovagiasság szigorú törvénykönyve. A császár legfelső vallási hatalmát soha nem kérdőjelezték meg, de politikai hatalma csak névleges volt. Az ő feladata lett kijelölni az időszak legbefolyásosabb nemesét, mint az állam (*bakufu*) katonai vezetésének fejét.

A központi intézményeket és az államszervezetet így, elvben elfogadták és mindig eredményesen fordultak hozzá, amikor kedvezőek voltak a körülmények, de a fő hatalom a vetélkedő nagy földbirtokos nemesek (*daimyok*) dinasztiáinál volt, akik szerencsecsillaga a gazdasági és politikai helyzet változásával emelkedett és hanyatlott. Az Onin háború 1467-es kitörésétől a 16. század végéig az egész országban helyi háborúk dúltak. A domináns családok majdnem teljesen kicserélődtek, sok alacsony származású tehetséges és merész ember jutott a csúcsra. Mindazonáltal legtöbbször a régi feudális családokból származtak, gyakran magának a császári családnak voltak a sarjai. A 16.sz. végére végül Ieyasu került ki győztesen és megalapította az örökletes Tokugawa-sógunátust, mely 1868-ig állt fenn.

⁴ Heijokyo (Nara) ünnepelt városa csak 710-től kb. 784-ig töltötte be szerepét, amikor is Kwammu császár állítólag megépíttette Nagaoka új fővárosát 30 mérfölddel arrébb, több mint 300 ezer kényszermunkással. A költözés oka bizonytalan, de részben menekülésnek tekinthető a narai buddhista papok túlzott politikai befolyása elől. Erőszakos cselszövések után, melyekben a császár fia megölte a főminisztert és maga száműzetésbe vonult, a császár újra költözött, de csak néhány mérföldre Nagaokától, megalapítva Heiankyot (Kyoto) 794-ben, mint fővárost, mely az is maradt egészen 1869-ig.

Ezalatt a hosszú időszak alatt fokozatos növekedés ment végbe a gazdaságok termelékenységében és a kereskedelemben. A helyi piac és a templom-városok elkezdtek fejlődni, rábírták a katonaságot, hogy hagyják el vidéki birtokaikat, jöjjenek a városokba, de továbbra is tartásuk szigorú ellenőrzés alatt a parasztokat. A nagy *daimyok*, akik a fő hűbértokokat irányították, melyekre felosztották az egész országot, elkezdtek kastély-városokat alapítani birtokaik központjaként. Iparosok és kereskedők gyűltek a kastély-városokba, hogy kielégítsék az ott koncentrálódó katonák (*szamurájok*) szükségleteit. Templomok és szentélyek ugyancsak épültek, így a kastély-városok a környék politikai, katonai, gazdasági és vallási központjai lettek. A kastély maga a központban állt, de a körülötte lévő lakóterek vegyesek voltak, mert az iparosok, kereskedők és parasztok rétegződése még nem fejeződött be. Bár a feudális szokásnak megfelelően a parasztokat a földhöz kötötték és a földesúr parancsára történt speciális esetektől eltekintve nem engedélyezték a mozgásukat, a földesurak és hatalmas kíséretük⁵, a katonai különítmények, az iparosok és a helyi közösségek terményfölöslegét szállítók jelentős mozgásban voltak az országban. Ahogy kastély-városok alakultak ki a földesurak főhadiszállásain, úti-városok fejlődtek ki a közlekedési utak csomópontjaiban, ahol a központok egymás közötti és a fővárossal való kereskedelmet biztosító szolgáltatások nagyon jól szervezettek voltak. Hasonló módon kikötővárosok születtek a fő utak és a nagy kikötők találkozásánál, mint a szárazföldi és tengerentúli kereskedelem átrakodási központjai.⁶

A japán feudális társadalom jelentősen eltért a modern államok unitárius rendszerétől. A *daimyo* helyi szinten alávetett helyzetben tartotta az embereket, ugyanakkor alázatosan szolgálták a császárt és katonai kormányzatát (*bakufu*), melynek feladata a feudális hatalmi rendszer megőrzése volt. Mivel a *bakufu* szilárdsága nagyban a vidéki közösségek ellenőrzésén alapult, elismerték a hatalom igényét minden aratáskor a nemzeti rizstermés egynegyedére. Kvóták meghatározásával és az eladás szabályozásával igyekeztek növelni a jövedelmet. Azzal, hogy a parasztokat a földhöz kötötték és megtiltották a lakóhely megváltoztatását, a *bakufu* továbbra is képes volt ellenőrizni a vidéki népeiséget. A feudálisan szabályozott közösségek fix, elszigetelt egységekké váltak, melyeket a *daimyok* és a *bakufu* kizsákmányolt. A feudális sémák nyomorba kényszerítették őket.

A vidéki népesség azonban képes volt kialakítani egy kölcsönös támogatási rendszert a rokonságon és az ágazati csoporton belül. Osztozva a nehézségekben sikerült enyhíteni a földbirtokosok kizsákmányolását és a természeti csapásoktól való félelmet. A szegénység, a szülőkörűség és az új technológiák átvételét nagyon megnehezítő hagyományok ellenére a terméstopplett fokozatosan nőtt és a népesség elkezdett gyarapodni.

A kastélyok, kikötők és úti-városok kialakulása egyidejűleg történt, egyszerre tükrözve és irányítva az árucikk-gazdálkodás továbbterjeszkedését. Hogy előteremtse a növekvő számú, a termelésben részt nem vevő katonaság finanszírozásához szükséges anyagi eszközöket, a feudális kormány és a *daimyok* elkezdtek használni az újonnan felbukkant pénzkölcsönzőket, akik a kis- és nagykereskedőkkel és az iparosokkal együtt alapvető szolgáltatásokat nyújtottak a *daimyoknak* és a *szamurájoknak*, amiért különleges védelmet és kiváltságokat kaptak. Javultak az utazási lehetőségek, egységessé vált a fizetőeszköz, lehetővé téve az árucikk-gazdálkodás terjedését az egész országban. Fokozódott a regionális munkamegosztás, és végül az ország egységesítése is eredményesebb lett. A kereskedelmi

⁵ A kései feudális időszakban megszokott volt, hogy 30 ezer főből álló kíséretetek mozogtak rendszeresen a feudális főhadiszállás és a főváros közötti utakon, amikor a nagy földesurak a kötelező éves lakhelyváltoztatásukat végezték.

⁶ A nagyobb politikai felfordulás és a külföldi inváziók alkalmi időszakaitól eltekintve, növekedés volt megfigyelhető mind a Japán szigetek külső területei közötti szárazföldi kereskedelemben, mint a Koreával és Kína partvidékeivel folytatott tengerentúli kereskedelemben.

tevékenységet a városokra korlátozták, a nemzetközi kereskedelemben a 17. század elejétől a 19. sz. közepéig a bezárkózás politikája érvényesült, mely gátolta a szabad fejlődést.⁷

1603 után, amikor a Tokugawa-sógunátus formálisan megalakult, a kormány újra szervezte a hűbértartásokat, és 260 kisebb-nagyobb földesúrral megalapították Edot (Tokyo), mint a feudális katonai kormányzat adminisztratív központját. Osaka, a hatalmas kereskedőváros és legnagyobb kikötő látta el Edot, míg Kyoto (Heionkyo) maradt a császár lakhelye. Osaka kivételes volt abból a szempontból, hogy nem egy feudális úr városa volt. Alacsony hivatalos státuszuk ellenére a kereskedők és pénzemberek egyre nélkülözhetlenebbek lettek, így bár sosem volt róla hivatalos okirat, a gyakorlatban Osaka polgárai bizonyos fokig autonómok voltak, s némi bírói önállóságot is élveztek. A 18.sz-ra valószínűleg több mint 1 millió ember lakott Edóban, mely ezzel a világ legnagyobb városa volt. Osaka és Kyoto is meghaladta a félmillió⁸. E körül a mag körül a sógunátus szigorú ellenőrzése mellett a kastély-városok szolgálták tartományi központokként. Lakosságuk 10 ezertől 120 ezerig változott, nagymértékben függve a terület rizshozamától. Edo hatalmas mérete szokatlan volt egy feudális társadalomban, de mint a kormány központja, nagyszámú katonát, kereskedőt, iparost és munkást tartott el; a népességet tovább gyarapították a minden második évben a fővárosban tartózkodó *daimyok* és kíséretük.

Japán feudális időszakában a városok méretét és számát az a tény korlátozta, hogy egy helyen nem-földművelők csak kis csoportjait tudták ellátni. A kezdetleges földművelési módszerek behatárolták a lehetséges élelmiszertöbbletet, az elszigeteltség és az egész társadalomra jellemző merevség alacsony szintű társadalmi és termelési mobilitást eredményezett. Ebben az értelemben a városok mozdulatlanok voltak.

Tekintettel a természeti forrásokra, valamint a szállításra és a védelemre, a *daimyok* olyan területet választottak a városoknak, mely sík terepet kínált középen a városnak, hegyet teljes rálátással a síkságra a várnak, és esetleg egy folyót váróknak. Európában és Kínában az ókori és középkori városokat, mint a városállamokat, fallal vették körül. Európában a birtok ura a polgárok védelmezője is volt; Japánban az embereket kizárólag azért gyűjtötték egybe, hogy kiszolgálják a *daimyo* szükségleteit, és a kastélyon kívül semmiféle védelmet nem biztosítottak a számukra. Így a földesúr és a lakosok közti eltérő kapcsolat megmutatkozott a város ökológiai szerkezetében is.

A lakóterület vázaként és a státuszrendszer kifejeződéseként a várostervek megőrizték a hagyományos sakktábla mintát, de a parcellákat a védelmi szükségletek és az általános technológia fényében határozták meg. A lakosság egyes rétegeit a hatalom forrásától való távolságuknak megfelelően különítették el.

A feudális hatalmi rendszer szorosan kötött volt és fix formációt alkotott, viszonylag állandó értékekkel. A *daimyo* állt a középpontban, a várban lakott és a *szamurájok* katonai rétege által uralkodott a városon. A magas rangú *szamurájok* a vár közvetlen közelében laktak, míg a jóval nagyobb számú alacsony rangú *szamuráj* a környező területeket foglalta el, a város védelme céljából. A katonai rétegből kerültek ki a város többi negyedének hivatalnokai, adminisztratívai, még a templomok és szentélyek körzetében is. A legfelső réteg

⁷ A 16.sz. második felében a portugálok élénk kereskedelmet folytattak Japánnal. Minden évben nagy flottákat küldtek Európából és majdnem átvették a nagy hasznot hozó kereskedelmet Japán és Kína között. 1600 után a britek és a hollandok a spanyolokkal és a portugálokkal versengve elkezdték megrontani a portugálok kapcsolatait a japánokkal; a félelem, hogy a kereszténység sebes terjedése belső politikai zavarokat eredményezhet, valamint a hódítástól való félelem végül 1640-ben a kereszténység, a külföldi kereskedők Japánba jövetelének és a japán tengerentúli kereskedelem teljes tilalmához vezetett.

⁸ A japánok által őrzött jelentős források ellenére nehéz a városi népességre vonatkozó számokat meghatározni. A lakosság alatt, melyet gondosan megszámláltak, csak az állandóan ott lakókat értették, kihagyva nemcsak a nagyszámú idénymunkást, hanem a *daimyok* kíséretét alkotó katonák, szolgák és családjaik hatalmas tömegét, mely bár mobil volt, egyre inkább a városokban koncentrálódott. 1786-ban az éhínség tetőpontján Edonak 475 ezer „normális” lakosa volt, de 1.300.000 embert regisztráltak segélyre.

civil polgárai, mint a gazdag kereskedők és a nemesi családok, a központ körül laktak a legszebb házakban, és a legmagasabb kiváltságokat élvezték, bár mindezt a katonai hivatalnokok ellenőrzése alatt. Valamivel kintebb laktak a főutcákon saját házaikban a kisebb kereskedők és iparosok, akik a rendszer számára fontos munkát végeztek. Ugyancsak itt éltek a vidéki földtulajdonosok, akik részt vettek a feudális adminisztráció feladataiban és az adóztatásban. Még kijebb pedig voltak a dolgozók; a jobb helyzetben lévők a főbb utcákban béreltek házat (*omotetanakari*), a szegény tömegek (*uratanakari*) a zsúfolt mellékutcák házait (*uranagaya*) birtokolták. A legszílen álltak a társadalmon kívüli *eták* kalyibái, akik a különösen megalázónak tartott munkákat végezték.

Ezek a rangjukban, feladatukban és jogaikban eltérő csoportok, térbelileg is elkülönülve egymástól, felismerhetőek voltak ruházatukról, beszédükről, viselkedésükről, valamint építészeti stílusukról és lakóhelyeikről. A rétegződés fontos sajátossága volt a dichotómia 2 csoport között: egy szűk kisebbség a nagy tömegek kizsákmányolásából élt, akik elfogadták ezt a szerepet. Adminisztratív minden kerületet külön egységként kezeltek, melynek saját falai és kapui voltak, melyeket minden éjszaka bezártak. Nem volt lakóhelyválttatás. Az átlag városiak házai egyben műhelyként is szolgáltak, a napi tevékenységek legnagyobb része a környéken összpontosult. Pontosán meghatározott csoportokat alkottak, szankcionálva a csoportok közötti és az otthoni viselkedést.

Minden foglalkozásnak megvolt a maga ipartestülete (*nakama*), amely egy bizonyos összegért monopoljogokat vásárolhatott a földesúrtól. Tiltották a céhen kívüli üzleti tranzakciókat, a tagságot a tanonc-rendszeren keresztül ellenőrizték. A céhen belül is fix státuszrendszer volt, felül a mesterrel, alul a tanonccal, csak kis specializálódással a munkában. Mindig szigorúan ragaszkodtak a szabályokhoz. Minden foglalkozásnak megvolt a rangja, a tagoknak pedig a státusza a szakmai szervezeten belül a családi rang, a nem és a kor alapján.

A városok terjeszkedése a szervezett politikai, adminisztratív, védelmi, gazdasági és vallási intézmények méretétől és számától függött. Minél nagyobb és több a szervezet, annál nagyobb a város, ahol csoportosulnak és annál erősebb a városi jelleg. A kastély-városokban a katonai kormányzat a többi intézményhez képest óriási volt. Fontosságban a templomok és a szentélyek követték, majd a nagykereskedők – a terület kereskedelmének irányítói. Ez utóbbi csoport jelentős mértékben szélesedett, bár még mindig sokkal kisebb volt, mint a katonai és a vallási. A többi intézmény száma nagy volt, de a fontosságuk már kisebb. Leírásunkat a katonai kormányzat főbb elemeire és a nagykereskedők csoportjaira korlátozzuk, akik a kastély-városok magját alkották.

A katonai kormányzat fokozatosan fejlődött ki a *daimyo* uralkodásának specializációjából, mely kezdetben általános szerep volt, a kötelességek akár legegyszerűbb megkülönböztetése nélkül. Végül fokon ő monopolizálta a hatalmat és az ezzel járó valamennyi jogot. Ahogy a méretek nőttek és nélkülözhetetlenné vált az adminisztráció egy formálisabb rendszere, kabineteket hoztak létre és az alárendelt feladatokat külön kezelték. Bár továbbra is általános maradt, hogy egy személy számos funkciót vállalt. A hűbérurak abszolút hatalommal irányították vazallusaikat, szigorúan előírt családi státuszuk következtében a közeli és távoli rokonok függési viszonyban álltak velük, és személyes alattvalóik voltak.

A katonai parancsnokság a *daimyo* személyes képességeitől és csatlósainak feltétlen engedelmességétől függött, semmilyen törvényes jog nem alakult ki, hogy felváltsa ezt az uralkodó és az alattvalók között fennálló személyes kapcsolatot. A katonai kormányzat növekvő komplexitásával a parancsnokság új alárendeltek jelentek meg. A döntő kérdésekben tanácsadókat alkalmaztak, de úgy, hogy megakadályozzák a *daimyo* hatáskörén kívüli esetleges hatalomnövekedést.

A katonacsaládok rokonsági csoportjainak rendszere szorosan kapcsolódott a politikai hatalmi szerkezethez. Minden egyént kötött a család rangbeli tekintélye, mely meghatározta a helyét a hierarchiában. A feudális hatalom ettől a hierarchiától függött, mely lojalitást feltételezett és megkívánta a személyiség teljes alárendelését.

A társadalmi státusz alapja a család, nem pedig az egyén volt. A foglalkozás öröklődött, ahogy a családi birtok is. A családnév nagyon fontos volt, s minden család kialakította a saját szabályrendszerét, mint egyfajta alkotmányt, hogy utat mutasson a tagoknak, erősítse és állandósítsa a családot. A család folyamatos fennmaradása volt az elsődleges szempont. Ezt a magatartást erősítette az ősök tiszteletteljes gondozása a házban, állandóan emlékeztetve a családtagokat annak szent fontosságára és erősítve magának a családnak a fogalmát. A sikeres családok ágazatokat alapítottak, melyek ugyan külön laktak, de sok tekintetben továbbra is a főcsalád vagy nemzetség és annak feje ellenőrzése és hatalma alatt maradtak.

Bár a céhek alá voltak rendelve a katonaságnak, és a monopoljogokat is ők garantálták, alapvető fontossággal bírtak a város kialakításában és fejlődésében. A nagykereskedők kölcsönösen összekapcsolt rokonsági csoportok sorát alkották, melyek a nemzetségek és ágazatok elágazó szerkezetén alapultak. A nemzetségeket és a nagycsaládokat nem gazdasági viszonyok, hanem más társadalmi kapcsolatok és a kölcsönös segítség kapcsolta össze. A vételnek és az eladásnak fix hálózatai voltak. A jelentős tőke forrással rendelkező kereskedő családok adták egy nagy vállalat (*katoku*) társadalmi és kereskedelmi rangját, mellyel a családi név és a védjegy hatalmat és tiszteletet vívott ki. A *katoku* fő üzlete jelenthette be a *norenwake*-t (az üzlet előtt lógó, a családi védjeggyel ellátott zászló kölcsönadása), vagyis hogy valaki önálló üzletbe kezdhet. A fő- és az új üzlet közötti kapcsolatot a nemzetségi és ágazati családok alapján alakították, akár volt köztük vérségi kapcsolat, akár nem. Az elismeréshez szükséges volt a belépési díj megfizetése, de inséges időkben kölcsönöket adtak a közös vagyonból. Rendszeres találkozókat tartottak, hogy erősítsék a kapcsolatokat.

A munkaadó – munkavállaló közti viszony is meghatározott mintát követett. 7-8 éves korban kezdtek dolgozni, megtanulva az üzlet alapvető lényegét. 15-16 évesen előképzettnek (*hangenpuku*) számítottak és segíthettek a tanonc eladónak (*tedai*) az üzletben. Kb. 22 éves korukban maguk is *tedaiok* lehettek, s 30-as éveikre alkalmassá válhattak főállású eladónak (*banto*) 50-55 éves korukba vissza kellett vonulniuk (*inkyō*), kötelességeiket legidősebb fiukra hagyva. Ha valaki még tanulóként a 20-as éveik elején megházasodott, akkor a fia elérhette a teljes eladói státuszt és átvehette tőle az üzletet, mire ő 55 éves lett. A fiatalabb fiai és a többi tanonc előtt nyilván korlátok voltak a piac terjesztésében és a tőkéhez való hozzáférésben. A monopolisztikus céhszerkezetet jobban érdekelte az üzlet stabilitása és a tagok támogatásának biztosítása, mint a piac terjesztése. A főnök fiatal fiai nem tudtak mind önálló üzletet nyitni, sokuknak meg kellett elégedniük azzal, hogy eladóként továbbra is a már meglévő üzletekben dolgoznak. Még ha új üzlet nyílt is, a beosztottak, akik vezették mindig azért dolgoztak, hogy támogassák a fő nemzetségi család központi üzletét, cserébe a kapott védelemért. Így a mester-inas viszony, melyet erősen megterheltek a kiegészítő kötelességek szankciói és a hűség, átjárta az egész rendszert. A legnagyobb erőssége az volt, hogy a legtehetségesebb tanoncokat, még ha nem is voltak a család tagjai, teljesen befogadták, akár a kevésbé tehetséges fiuk helyébe is. A nők csak konyhai cselédként szolgálhattak, melyért fizetést nem kaptak, de gondoskodtak a szállásukról, az étkezésükről, a ruházódásukról és a taníttatásukról.

Bár a városi élet a vidéki közösségektől függött, a pénzgazdaság a városokban fejlődött ki és fokozatosan itatta át a vidéket. A város és a vidéki közösségek között az éles munkamegosztást azonban megőrizték, a városi katonaság, a kereskedők és az iparosok elkülönítését a falusi vezetőktől és a parasztoktól határozottan érvényre juttatták. A vidék

emberének tilos volt foglalkozást vagy lakóhelyet változtatni. A maximális termelésre ösztönözték őket, miközben a létminimumon éltek, mivel szinte minden többletermésüket elszívták tőlük a katonai vezetők.⁹

A modern állam létrehozása és a modern városok megjelenése

Bár ez egy fokozatos fejlődés volt, a modern város kezdeteit az 1868-as Meiji restaurációban kereshetjük. A valamivel korábban létrehozott áruáruházas fejlődött, ahogy haladt a regionális munkamegosztás, a feudális falvak fix, beszűkült karaktere kezdett gyengülni, az egyéni földtulajdonosok pedig mind több és több függetlenséget nyertek. Végül a katonai rétegeket támogató pénzügyi struktúrát aláásták, amely részleges szakadást eredményezett a katonaság és a feudális kormányzat között, valamint morális hanyatlást magán a katonaságon belül. Így a fix státusz-rendszer és a feudális társadalom regionális rendje felbomlásnak indult.

A nemzetközi elzárkózás ideje alatt a kereskedők tőkéjüket elsősorban a birtokok terméktöbbletének elszívásából és a katonaságnak adott kölcsönök magas kamataiból gyűjtötték, ami biztosította a megszokott életszínvonalukat. De mivel a katonaságtól függtek, nem vállalkozhattak egy új társadalom létrehozására.

Ha Japán fel akarta venni a versenyt az iparosodott nyugati nemzetekkel és el akarta kerülni a küszöbön álló gyarmatosítást, rá volt kényszerítve a modernizálásra és az iparosításra. Ezeket a folyamatokat a feudális társadalomban a katonai rétegek tagjaként felnőtt új bürokraták indították el. A császár hatalmát arra használták, hogy megismertessék a Nyugat azon jogi, politikai, gazdasági, katonai és oktatási intézményeit, melyek alkalmazhatók Japánban, és hogy megvalósítsák a központosított hatalmat, mely a tokyoi császári palotától egészen a legkisebb vidéki faluig kiterjed.

Mivel Japán meglehetősen szegény volt természeti forrásokban és a lakosság többségét alkotó földművelő népesség alacsony életszínvonalon élt, a belső piac szegény volt, ezért a japán ipari forradalom energiáját a kínai-japán háború (1894), az orosz-japán háború (1904) és az első világháború (1914) katonai és természeti expanziói szolgáltatták. A társadalomszerkezet átfogó változásainak velejárója volt a gyors technológiai fejlődés. Ahogy a vidéki közösségek fokozatosan felszabadultak a társadalmi szokások és a természeti környezet szorítása alól, növekedett a termelékenység, ennek megfelelően a városok a közösségeket nem felhasználták, hanem létrehozták. Az ország ezután sokkal nagyobb népességet volt képes eltartani, és a termékenységi arány is nőtt. 34 millió 800 ezerről (1872) Japán lakossága 1920-ra 56 millió 960 ezerre ugrott.

Az új társadalmi rendben is megőrizték a régi társadalmi berendezkedés és értékrendszer legnagyobb részét. A hagyományos vallásnak, a császár és az ősök tiszteletének

⁹ A középkorban sok katona egyben földműves is volt, de a Tokugawák alatt létrejöttek a mereven elválasztott kasztok: legfelül a *szamurájok*, utána a parasztok, majd az iparosok, a kereskedők, végül pedig a kaszton kívüliek. Ez a gazdasági realitásokat csak kevésbé tükrözte. A *szamurájok* legmagasabb rangja igazolta, hogy kihasználhatják a társadalom többi részét. A földműveseknek (beleértve a parasztokat is) adott magas rang kifejezte, hogy a korai japán állam teljesen tőlük függött, de valószínűleg ez nem igen kárpótolta őket sanyarú helyzetükért. A kereskedők alacsony státusza mindinkább ellentétben állt tényleges befolyásukkal, melyet gyarapodó vagyonuk tett lehetővé, de politikailag továbbra is ki voltak szolgáltatva a kormány önkényének. A feudális Japánban soha nem volt egységes törvénykezési rendszer, és nem is törekedtek rá. A jogtudomány másodlagos fontosságú volt. Az egész rendszer a hierarchia viszonylagos alá- és fölérendeltségi viszonyaitól függött. Ez sokkal inkább az ősi alapelvek, mintsem a jog kifejeződése volt. Minden *daimyo* saját törvényeket és intézkedéseket léptethetett életbe, amíg nem jelentett veszélyt a sógunra, aki csak bátorította a megegyezést, anélkül, hogy bármiféle általános törvénytervezetet előkészített volna. Ez kapcsolatban állt azzal a ténnyel, hogy a végrehajtói, a törvényhozói és a bírói hatalom sosem vált világosan külön, s a *daimyok* gyakorolták azt a különböző szinteken.

kombinációja a családi és rokonsági rendszerrel biztosította a nacionalizmushoz szükséges hátteret, mely integrálta az új társadalmat, és az új államrendszer támaszául szolgált. A bürokraták által a vidéki tömegektől beszedett adóból a kereskedők monopolisztikus pénzügyi klikkeket (*zaibatsu*) szerveztek, melyek a szabad verseny hiányában a Taisho-korban (1912-26) óriási méretűvé nőttek. Az ipari forradalom előrehaladtával a kereskedők nemcsak az iparban kerültek meghatározó helyzetbe, hanem a politikában is.

Az ágazatba bevont vidéki közösségeket hátrányosan érintette a mindenre kiterjedő különbség a városi és a vidéki termékek csereértéke között. Bár a vidéki háztartások továbbra is a létfenntartásért termeltek, a kölcsönös segítség rendszerének felbomlásával erősödött a vezetési függetlenségük. A népesség határozottan nőtt, s hamarosan nem volt elegendő megművelhető föld, hogy eltartsa a növekvő számú lakosságot. Ez és a városi állás egyre láthatóbbá váló előnyei a vidéki népesség kiáramlásához vezettek. A második világháború utáni földreformok eredménye képpen a vagyonos gazdák száma csökkent, a földtulajdonosoknak a vidéki közösségek fölötti hatalma pedig kezdett szétesni. Azonban így is folytatódott a városba irányuló migráció növekedése.

A Meiji-korban a népesség gyarapodása és a velejáró gyors iparosítás és modernizáció a városok számának és méretének hirtelen emelkedéséhez vezetett. 1879-ben a lakosság csak 11 százaléka élt 10 ezer főnél nagyobb közösségekben; 1920-ra ez a szám meghaladta a 32 százalékot. A hatalom erősen központosított maradt, a kormányt és a nagy üzleteket ellenőrző hivatalok főleg a nagyvárosokban koncentráálódtak. Az iparosítás előrehaladtával a népesség koncentrációja a Tokyohoz és Osakához hasonló városokban egyre nyilvánvalóbbá vált. Így 1920-ra Tokyónak 1 millió 920 ezer lakosa volt, annak ellenére, hogy eltörölték a kétévenkénti lakhelyváltoztatás rendszerét, mely korábban nagy számú *szamurájt* hozott a fővárosba. Hasonlóan, Osaka kereskedelmi és ipari központjának lakossága az 1872-es 290 ezerről 1920-ra 1 millió 670 ezerre duzzadt.

A feudális rendszer szétesésével sok régi kastély-város lehanyaglott, de sok közülük képes volt túlélni a változásokat. Az önálló hűbérbirtokok politikai központjaiként épültek, de az idők folyamán közlekedési és kereskedelmi központokká is váltak. Ráadásul az új társadalom bürokratikus vezetését szolgáló korábbi *szamurájok* közül sokan a feudális városokban laktak, megfelelőnek találva azokat az új rendszer politikai központjainak.

Hasonló okok miatt néhány a korábbi kikötővárosokból magmaradt integrációs központnak a modern technológia kontextusában. Így sok modern város a kastély-városok és kikötővárosok helyén fejlődött ki, a modernizáció és az iparosítás során megduplázva, megtriplázva népességüket. 1920-ban a 81 legnagyobb városból 61 volt egykori kastély-város és 5 kikötőváros. De ha a feudális központok nem feleltek meg a változó politikai-gazdasági struktúrának, megmaradtak helyi központoknak, vagy elpusztultak.

A technológia fejlődése és a természeti források kihasználásának új módszerei a világszerte versengésbe és a külföldi háborúkba való bekerüléssel új stratégiai tényezőket hoztak, amelyek megkövetelték a városok megtervezett növekedését. Az ipari városokat főleg a kormány tervezte, gyakran együtt a nagy úttörő vállalkozókkal. A természeti források megközelíthetősége, a tőke és a munkaerő hozzáférhetősége, valamint a föld és a tengeri utak kényelme volt a fő szempont. A szállítási központokat, a kereskedelmi és katonai városokat funkciójuk szerint tervezték; így a feudális hagyományoktól meglehetősen szabadon tudtak fejlődni.

A bürokrácia modernizálása azonban csak részleges volt. Ahogy a feudális korban a vezető katonai rétegek szoros kapcsolatban álltak a kereskedőkkel, a Meiji-restauráció alatt az új kormány valamint a pénzügyi és kereskedőházak között az adminisztratív és társadalmi kötelékek a belső kapcsolatok valóságos útvesztői voltak. A bürokrácia, továbbra is a feudális hagyományból merítve és eltérve a császár hatalmát, képes volt megszervezni a kiváltságok

hatalmas és erős rendszerét. A demokrácia sok névleges formájának átvétele ellenére munkájában a demokrácia ténylegesen csak kevésbé érvényesült.

A Meiji-korban a kormány tagjai között sok feudális földesúr volt, és sok korábbi *szamuráj* töltött be pozíciót a bürokrácia középső szintjén, így a feudális rendszer státuszértékeit átvitték az üzleti irányítás modern rendszerébe is. A feudális idők rokonsági csoportjaihoz hasonló különleges kapcsolatok az egész rendszernek egy elit klub légkörét adták, ahol csak kis tér volt az egyéni függetlenségnek. A társadalmi helyzetükből adódó elit-tudat személyes kiváltságként engedelmességet követelt az alsóbb rétegektől.

Az egész hivatali rendszer abszolutista volt; a kormányzó hivatalok létrehozása, a fizetések meghatározása, a hivatalnokok kinevezése és elbocsátása, mind „császári jóváhagyással” történt, hogy elkülönítsék a kormányhivatalnokok kiváltságos státuszát az országgyűlés valamivel demokratikusabb ellenőrzésétől. Az udvari rangokat és kitüntetések a rangidősség vagy a munkában szerzett érdemek alapján ítélték oda.

Mivel az emberek nem tudták legyőzni a beléjük rögzült magatartási formát a *szamurájokkal* szemben és továbbra is alázasan fejet hajtottak a hatalom előtt, a bürokrácián belül az elnyomás és a korlátozás mintái a rendszer és az emberek között azonos kapcsolatokat eredményeztek. A bürokrácia tételezve az abszolút államot, ellenőrzésének hálóját az egész országra, még a legkisebb falura is kiterjesztette.

Ahogy haladt előre az ipari forradalom, a bürokrácia jellege is bizonyos fókig változott. A családi státusz és egyéb hagyományos korlátozások fokozatosan felszámolódtak, így az embereket egyre gyakrabban szakmai hozzáértésük és képességeik alapján ítélték meg. Néhány hivatalnok abszolút hatalma is csökkent. Bár egészen a második világháború utánig nem történt meg a bürokrácia különleges hatalmának megszüntetése.

A modern japán városok fejlődésében a kormányhivatalokat a nagy bankok és kereskedelmi vállalatok követték fontosságban. A bürokráciával együtt átvették a vezető szerepet az új társadalomban, s támogatásával hatalmas monopolisztikus vállalatokká fejlődtek. Az ipari forradalom és a külföldi háborúk éve alatt képesek voltak egyre jobban bebiztosítani hatalmukat, gazdasági ellenőrző rendszerük Tokyoból és Osakából az egész nemzetre kiterjedt.

A Konzern¹⁰ vonalai mentén félig állami, engedélyezett vállalatok szerveződtek. A *zaibatsuk* ezekkel a középpontban még inkább terjeszkedtek. A hatalmas fizikai tőke mellett széleskörű pénzügyi tőkével rendelkeztek, és nemcsak az iparban voltak érdekeltek, hanem jelentős politikai hatalmat is gyakoroltak. Egyesülések és igazgatótanácsok által összekapcsolódott óriási holdingjaikkal ők birtokoltak minden pénzügyi és ipari tőkét Japánban. A *zaibatsuk* abban különböztek a nyugati országok nagy vállalataitól, melyek a tőkefelhalmozáson és a szabad versenyen keresztül valósultak meg, hogy a kormány védte őket és jóformán nem volt verseny. Bár struktúrájukban erősen összefonódtak a folytatódó feudális szokások, a *zaibatsuknak* sikerült megvalósítani a szervezet és az adminisztráció modern formáját, mely elengedhetetlen volt a további fejlődéshez.

A Mitsui volt a legnagyobb *zaibatsu*. A központi irodában (*omotokata*) voltak a Mitsui-csoport családjainak vezetői, legfelül a legbefolyásosabb család vezetőjével. Nagy kölcsönöket adtak a kirendeltségeknek, melyekért cserébe rendszeresen fizettek a vállalat számlájára. A teljes hasznot szétosztották a különböző családok között, egy bizonyos részt megtartva az *omotokatanak*. A felhalmozott tőke az egész rokonsági csoport közös tulajdona volt. Kezdetben a részvények birtoklása csak a rokonsági csoport tagjaira korlátozódott, de az első világháború alatti vonzó lehetőségek enyhítettek a *zaibatsuk* zártságán. Ezután a

¹⁰ A tipikus német *Konzern* egy ipari tröszt volt, mely a különleges pénzügyi és ipari feladatokat egy piramis alakú holding-vállalat struktúráján keresztül irányította. A *zaibatsuhoz* különösen gigantikus méretében hasonlított, valamint a kormánnyal való monopolisztikus együttműködésben, mely megszabadította a liberálkapitalizmusnak kedvező bizalommentes félelmétől.

tőkeutánpótlás biztosítására a részvényeseket a nagy nyilvánosságból toborozták, de mivel a teljes tőke ellenőrzése csak egy rész birtoklásával volt lehetséges, a *zaibatsuk* hatalma még kiterjedtebb lett.

Ahogy az irányítás egyre összetettebbé vált, sok emberre volt szükség, a közvetlen családi irányítás pedig szükségszerűen gyengült. A vezetőket a hűséges beosztottak közül választották, így némi hatalom szükségszerűen az ő kezükbe vándorolt át. De a végső döntéshozatal a legfelső vezetés irányítása alatt maradt.

Néhány kisebb iparágat a nagyok magukba szívtak; mások formálisan függetlenek maradtak, de alárendelt helyzetben. A bérek alacsonyan tartásával és alvállalkozói szerződések kötésével a nagy iparágak képesek voltak a kisebb vállalatokat szinte teljesen irányítani. Így lehetséges volt a költségeket alacsonyan, a termékeket olcsón, a profitot pedig magasan tartani. A japán cégek hagyományos familiarizmusa támogatta a hűséget, melyet tovább erősített az egész életre szóló alkalmazás rendszere és az ő ehhez kapcsolódó alacsony mobilitás. Így a különböző cégek alkalmazottai között csak kis közösségi tudat és közös érdek létezett.¹¹

A második világháború után a család- és tulajdoni rendszerben végbement reformokkal a *zaibatsuk* elkezdtek felbomlani. A technológia és az ipar gyorsan fejlődött és növekedésnek indult a társadalmi mobilitás is. A szakszervezetek elérték kollektív alku jogát; a közös munkás-vezetői értekezletekkel gyengíteni tudták a vezetői csoport zárt és abszolút hatalmát. A népességyarapodás és a növekvő munkamegosztás megnyilvánult a sok új szerep folyamatos differenciálódásában. A rétegződés erősen összetett mintái jöttek létre a japán társadalomban, sok új teret biztosítva a lehetséges összefogásnak és konfliktusoknak.

A bürokratikus keret terjedése a modern Japán korai időszakában a bürokráciának a nemzeti és a mindennapi élet valamennyi területére kiterjedő tudatos és folyamatos beavatkozásának volt köszönhető, melyet a feudális hagyományok alapján mintáztak, háttérben a császár természetfeletti hatalmával. A kormányzat erejének csökkenésével az állami bürokrácia védőszárnyai alatt akadálytalanul fejlődött a monopolisztikus kapitalizmus. A pénzügyi tőke ipari hatalma olyan erős lett, hogy sok kis- és középvállalatot beborítottak a nagyvállalatok, míg az őket irányító pénzügyi klikkek a politikában és a gazdaságban egyaránt döntő befolyásra tettek szert.

A nagy *zaibatsuk* különleges tehetségű és energiájú emberekből, *szamurájokból*, kereskedőkből és alacsony származású emberekből álltak, akik mind eredményesen illeszkedtek be az új elitbe, így még aki eredetileg nem is tartozott a *zaibatsuk* családokhoz, hamarosan azzá lett. A *zaibatsuknak* kormányzati támogatásuk volt és különleges garanciájuk a nemzeti fontosságú vállalkozásokban. A *zaibatsuk* és a legfőbb állami vezetők között szoros szövetségi és kölcsönös támogatói kapcsolat volt. Így nemcsak a nemzet függetlenségét őrizték meg, hanem a gazdasági növekedést is biztosították. Radikális törés nélkül nyúltak vissza a régi értékekhez. A nemzeti autonómia és továbbélés érdekében felhagytak az elszigeteléssel. A régi intézményes szerkezet (császár, hadsereg és kormány, mezőgazdaság és ipar, vidék és város) egyensúlyát új és régi szerepek egyesítésével újraírták és megreformálták. Így a császár előbukkanása az elvonultságból a hagyomány erősödése volt, a legbefolyásosabb Idős Államférfiak (*Genro*) a legfőbb nemesség közvetlen leszármazottai voltak, míg az egész szervezet a *szamurájok* és a kereskedők legerősebb és legsikeresebb képességeinek fúziója volt. Jól szimbolizálta ezt, hogy a kereskedők *szamuráj* státuszt vásároltak maguknak, mielőtt azt formálisan eltörölték, a *szamurájok* pedig magukra

¹¹ Ezt az a tény erősítette, hogy a szakszervezetek erősebben kötődtek a vállalatokhoz, mint az egész iparághoz. Elfogadtak egy baloldali ideológiát pszichológiai mechanizmusként, hogy elkerüljék a vállalat dominanciáját. Valamennyi fizikai és nem fizikai dolgozót magukba foglalnak. A sztrájkok ritkák, az alkalmazás biztos, minden alkalmazott rendszeres éves fizetésemelésben részesül, a kapcsolat a vezetéssel pedig olyan, hogy nem jelentkezik ellenállás az új technikák befogadása ellen, ami kedvez a termelékenység növekedésének.

öltötték a kereskedők „kötényét”, hogy a Mitsubishihez hasonló *zaibatsukat* szervezzenek. Vállalat, gazdaság és könyörtelen bátorság egyesült a császár nevében. A felelős képviseleti kormányzati forma ellenére az újjáélesztett haderő parancsnoksága sosem volt egyértelműen a civil kormányzat alá rendelve; 1930 után az utóbbit fokozatosan átvette az előbbi. Nemcsak klikkek, pártok, személyes szövetségek és családi kapcsolatok ágaztak a hadsereg, a tengerészet, a politika, a civil tevékenységek, a nagy üzletek és még az oktatás teoretikusan különböző intézményes egésze közti résekben, hanem a legfontosabb szereplők egyszerre vagy egymás után többszörös feladatokat láttak el ezeken a területeken. A katasztrofális katonai vereség után a gazdasági újjáépítés és terjeszkedés nem kevésbé heves csatáját ugyanaz a hősiesség kitartás és a fő intézmények struktúrájának ugyanaz a személyes hálával való átszötsége jellemezte.

Míg a társadalom egészében a részek közötti kölcsönös kapcsolatok átalakultak, elérve azt a pontot, amikor a népesség tényleges többsége urbanizált, a leggyorsabb fejlődés és a központi fókusz továbbra is Tokyo és Osaka hatalmas városi régióiban koncentrált, egyre szorosabban összekapcsolódva. Tokyo az intézményes hierarchia, a politika, a kormány, a bürokrácia, a kereskedelem és az ipar fő csúcspontja, bár még mindig Osaka a legnagyobb kikötőváros és a Sumitomo és néhány más *zaibatsu* ide helyezte a székhelyét. Az ország eme középső része magától értetődően a zavaros személyes kapcsolatok hálójának fő színtere, mely a klikkek rivalizálásának és egyesülésének megfelelően ingadozik, de mindig megerősítette a rokonság és a társadalom kulcsintézményeinek ellenőrzése és integrálása a tevékenység valamennyi területén. Az ilyen fajta társadalmi rendszer valóban igényli a központi városi koncentrációt.

A társadalom modern átalakulásában a vállalatvezetők és technokraták kiterjedtebb felső osztálya után a közép- és kisvállalkozók, az önálló kereskedők és az iparosok alkották a függetlenebb középosztályt, míg a társadalom alsó végén a kis családi üzletek tulajdonosai és a szegény munkások tömegei álltak, melyek állandóan duzzadtak a falvakból újonnan érkezőkkel.

A második világháborúig a városok környéke világosan megjelölt, kötött és multifunkcionális maradt. Mint a nemzeti katonai szerkezet alapegységét, szándékosan tartották így. A legtöbb városlakó még mindig ott lakott, ahol dolgozott, a szomszédokhoz fűződő fizikai tudat és a jószomszédi viszony társadalmi érzése erősen élt tovább. Ezek a szomszédi egységek fennmaradtak a háború alatt, de nem sokkal utána a rendszer hivatalosan felbomlott, a szomszédi egységek pedig elkezdtek specializálttá válni.

Tokyóban a régi Tokugawa erőd lett a császár lakhelye, míg a többi város feudális kastélyait kormányhivatalok, katonai parancsnokságok, iskolák, vagy közparkok foglalták el. A korábbi kereskedelmi központokban bankok, nagykereskedések, kiskereskedések, hotelek és színházak kaptak helyet. A föld értékének növekedéséből és a magas bérleti díjakból adódó nyomás a történelmi hagyomány erejével és a kommunikáció könnyen fenntarthatóságának szükségletével együtt a hasonló funkciójú létesítmények területi koncentrációjához vezetett: kialakultak kormányhivatali-, pénzügyi utcák, nagykereskedő blokkok, kiskereskedő fasorok, éttermi- és szórakozó negyedek stb.

A nagy városokban a fokozódó specializációval a koncentráció is intenzívebb volt, ugyanakkor a megnövekedett városi népesség szükségszerűen nagyobb területre terjedt szét, amit a modern kommunikáció tett lehetővé. A feudális időkben az irányító intézmények koncentrációja volt a fő városi erő és bár ez még ma is erős, természetesen dekoncentrációs jelenségek is megfigyelhetők: az emberek kiköltöznek a külvárosokba és a környező településekre. A régebbi közösségek feloldódtak, s újak jöttek létre. Új, elkülönült lakóövezetek is születtek a felsőbb osztályoknak, a középosztálynak bérlakások és szegény negyedek a munkásoknak, szálláslehetőségek átutazóknak, hotelek és telepek a külföldieknek. Ezek a helyi kerületek sokkal változatosabbak, lazábban ellenőrzöttek és kevésbé központilag

kijelöltek, mint a feudális városok merev osztály- és foglalkozási zónái. Az ellátás funkciói a szétszóródott lakosság szükségleteinek megfelelően kiterjedtek. Az iskolákat, az üzleteket, a vallási és szórakoztató intézményeket ma már úgy osztják szét, hogy az egész népesség számára kényelmesek és jól hozzáférhetőek legyenek. Néhány nagy gyár kiköltözött a külső területekre, ahol a föld olcsóbb és a szállítás még könnyen megoldható. A kisebb gyárak alvállalkozókként követték a nagyokat, de sok még mindig ragaszkodik a régi központi fekvéshez, és ódivatú kereskedő- és lakóépületeket használ.

Minden változás ellenére a hosszú történelmi múlttal rendelkező legfontosabb városok még mindig magukon viselik a régi feudális városok számos jellemvonását. Az üzletemberek, a gyártulajdonosok, a katonai vezetők és a kormányhivatalnokok sokat megörököltek és továbbvittek a régi hagyományokból és értékekből a presztízs forrásaként. Az új építési technikákat és kommunikációs technológiákat tükrözve ott volt a leggyorsabb az átváltás az új városi formákra, ahol a legintenzívebb volt az iparosodás. A társadalmi és térbeli mobilitás kényszere azonban még mindig létezik; a földhasználat hagyományos formáinak helyét átveszik az újak és az egészet hasonló kultúra hatja át, így a közösségek közötti különbségek nem annyira élesek, mint az Egyesült Államokban. Ezáltal a terjeszkedés folyamatában az optimális felé haladást módosítják a történelmi hagyományok, melyek bizonyos területeknek különleges értékeket tulajdonítanak. Ahol megakadás van, az rendszerint a hagyománnyal magyarázható. Mindazonáltal az új elit lakóövezetei igyekeznek követni a perifériák felé irányuló decentralizációs törekvéseket. Amikor létrehozna egy új elit lakóterületet magas, értékkel ruházzák fel, ami a városi fejlődés új dimenzióit nyitja meg.

A japán urbanizáció bemutatott története események különleges sorozatával és az erők különleges kombinációjával szembevit minket. Ha elég bátrak vagyunk, hogy elemezzük, az alapul szolgáló tényezők felvetnek néhány olyan ösztönző és gyümölcsöző összehasonlítást és szembeállítást, melyek rögtön magukban foglalnak – persze óvatos fenntartásokkal – olyan tág kategóriákat, mint a feudális vagy az ipari. Úgy tűnik, Japán képes volt eltartani nagyobb városokat, mint bármely más feudális társadalom és ma azzal kecsegtet, hogy jobban megvalósítja az ipari városok kérdéses megkülönböztetését, mint bárhol máshol. Bármilyen is a megapoliszok jövője az Egyesült Államokban, pillanatnyilag Tokyo a legnagyobb, egységes adminisztráció alatt álló város.

Japán emberfeletti munkával létrehozott egy széleskörű, nagy hatékonyságú városi és ipari társadalmat; s tette mindezt egy a többi iparosodott nemzettől jelentősen eltérő tapasztalati háttérrel. A folytonosság fenntartása meggátolta, hogy megtapasztaljon olyan forradalmakat, melyek összehasonlíthatóak lennének a 17. századi Brit Nemzetközösséggel, a 18. század francia és amerikai forradalmaival, vagy a 20. század orosz kommunizmusával, olasz fasizmusával és német nácizmusával. A modern idők legforradalmibb történése Japánban a restauráció volt. Ez maga után vonta a korábban létezett intézmények felbomlását, melyeket már amúgy is összezártak az olyan események, mint a gazdag közemberek *szamuráj*-státusz vásárlása, a magas rangú nemesek fizetésképtelensége az alacsony rangú kereskedők felé, és a vállalkozó szellemű nemesek általi energikus folytatása a kereskedelemnek, a bányászatnak és a kialakuló iparágaknak. A második világháborúban elszenvedett vereség és a szövetséges megszállás megrázó élmény volt ugyan, de a legradikálisabb próbálkozásokat hamarosan megváltoztatták.

Mіндеzen okoknál fogva Japánt nem megfelelő együtt kezelni a nyugati kapitalista világgal, hisz a modern technológia és a kapitalista termelés sikeres fejlődését olyan társadalmi keretek között vitte véghez, mely alapjaiban különbözött valamennyi nyugati országtól. A nyugati vívmányok, mint a parlamentarizmus, a közös tőkés vállalatok, vagy a szakszervezetek elfogadása mellett a hagyományos apa-fiú, úr-szolga közti érzelmi kapcsolatra alapozva erősítették meg a vezetés pozícióját.

Így a technológiai és termelési rendszer, melyet nem lehet a nyugatiaknál kisebbre értékelni, bár sok nyugatinak látszó elemből épült fel, a valóságban nagyon eltérően működött és megőrizte a japán társadalom fontos jellemvonásait, melyeket gyakran eléggé félrevezetően hagyományosnak írnak le.

A munkahelyváltás ritkasága és a nagyon alacsony munkanélküliség eredményezte biztonság a karrierben jelentősen különbözik az ipari hatékonysághoz megkívánt nyugati rugalmasságtól és mobilitástól, beleértve a tőke és a munka viszonyát és a városi élet mintáit is. A rengeteg kis, családi vállalat az a másik jellegzetesség, amit gyakran tartanak hagyományosnak. Ennek megfelelőit azonban megtaláljuk más, ősi kézműves hagyományokkal rendelkező országokban is, mint pl. Olaszország, és bár a jelentősége csökkent, megmaradt szilárd elemnek.

A különböző tevékenységi területek, mint az üzlet és a politika, vagy (a háború előtt) a hadsereg és a politika, élesen elkülönült hivatali specializációjának hiánya így nagy folytonosságot és stabilitást mutat Japánban. Az üzletben, a politikában és a társadalmi életben a hatalom, a hierarchia, a fegyelem és a hűség hangsúlya és határfoka hasonlóan erősen eltér a nyugatitól, de másrésről a családok emberi problémáinak hatékony orvoslásával és a karrier biztonságával párosul, melyet a nyugati országok minden odafigyelés ellenére sem tudtak megoldani. Elfogadhatónak tűnhet próbaképp úgy befejezni, hogy Japán képes volt alternatív választást gyakorolni, mely a saját kulturális tapasztalataiból eredt, és ezáltal nem feltétlenül elérhető más országok számára, de mindazonáltal felvet a jelenlegi városiasodással kapcsolatos alapvető kérdéseket és igazolja sok meggyökeresedett feltevés újragondolásának szükségességét.

Takeo Yazaki

1968 *Social Change and the City in Japan*. Tokyo: Japan Publications
Trading Co.